

Joep Leerssen

Een beetje buitenland: Nederlandse natievorming en Limburgs regionalisme

De negentiende eeuw biedt ons het beeld van een geleidelijk op gang komende integratie van een gecentraliseerde Nederlandse staat.¹ Uit de voormalige Verenigde Provinciën, een confederatief verband, was na 1795 eerst een eenheidsstaat en na 1814 een koninkrijk ontstaan dat vanaf het begin centralistische, of althans centraliserende trekken vertoonde. Dat is een opmerkelijk proces dat de laatste tijd veel aandacht krijgt, maar nog aanzienlijke vragen open laat. Zo is er de ommezwaai van Willem I: in zijn territoriale ambities rond 1810 draagt deze nog geheel een ouderwetse *ancien régime*-mentaliteit uit en ambieert hij (onder meer ter compensatie van zijn gemediatiseerde en onteigende Nassause bezit) een grondgebied waarvan de zuidgrens zou moeten lopen van Duinkerken via Luxemburg naar Koblenz, en dat dus een zeer heterogene verzameling gebieden zou omvatten zonder gemeenschappelijke taal of geschiedenis.² Deze ambitie, die Europa nog zag als een monopoly-bord met grondgebieden, belastingbetalende onderdanen en bodemschatten, werd enkele jaren later vervangen door een sterke neiging tot 'nationale' integratie, getuige Willems taalpolitiek in de zuidelijke helft van zijn koninkrijk. Men mag die neiging tot nationaal centralisme op het conto schrijven van een 'cultuurtransfer' vanuit het centralistische Frankrijk (een erfenis, zo men wil, van Lodewijk Napoleon, al dan niet via ambtelijke gezagsdragers zoals Van Maanen), of er een invloed in zien van Pruisisch machtsconcentratie-beleid, dat wortelt in het denken van het verlicht absolutisme³ – feit blijft, dat de van oudsher zeer verbrokkelde en particularistische Lage Landen vanaf 1814 te maken krijgen met een 'moderne' centralisatiepolitiek. Dat was wat de zuidelijke helft van het koninkrijk betreft kennelijk te veel geverg, blijkens de Belgische Opstand van 1830; net als in de natuurkunde lokt elke actie een reactie uit, en wie centraliseert, zal te maken krijgen met centrifugaal-particularistische reactie. In het Noordelijke Nederland zal middels de centraal geleide en ontwikkelde infrastructuur een proces postvatten, dat treffend getypeerd is als 'De eenwording van Nederland'.

In dat eenwordingsproces wordt Limburg algemeen gezien als de talmende achterblijver - of tegenstribbelaar.⁴ Limburg was met de Belgische separatisten

¹ Het standaardwerk is nog steeds: Hans Knippenberg en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen: SUN, 1988).

² Huibert Emmer, *De grenzen van Nederland: Van de Wielingen tot aan de Rijn* (Haarlem: Tjeenk Willink, 1937).

³ Voor het model van *cultuurtransfer* als verklaring voor de centralisatiepolitiek van het Nederland van 1815, zie Martijn van der Burg, 'Nederland onder Franse invloed' (proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2007) alsmede de diverse stellingnames in het themanummer van *De negentiende eeuw*, 30/3-4 (2006), *Het Koninkrijk Holland (1806-1810)*. Voor de politiek van Willem en Van Maanen t.a.v. de Zuidelijke Nederlanden is er het overzichtsartikel van Remieg Aerts, 'Een beschouwing over de scheiding van 1830', in: P. Rietbergen en T. Verschaffel (eds.), *De erfenis van 1830* (Leuven: Acco, 2006) 15-33.

⁴ Piet Orbons en Lou Spronck, 'Limburgers worden Nederlanders. Een moeizaam integratieproces', *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg (PSHAL)* 102 (1966) 31-53.

meegegaan in de opstand van 1830, had (behoudens de vesting Maastricht) deel uitgemaakt van het *de facto* onafhankelijke België, maar was bij de *de jure* erkenning daarvan in tweeën gesplitst en voor de oostelijke helft, tegen heug en meug, teruggekomen aan de Nederlandse kroon.⁵ Het kreeg daarbij wel de status aparte van een hertogdom (in plaats van een 'gewone' provincie) en maakte als zodanig deel uit (net als Luxemburg) van de Duitse Bond. Anti-Nederlandse ressentimenten probeerden dat Duitse Bondslidmaatschap in separatistische zin uit te buiten, onder meer via *Stimmungmacherei* tijdens het parlement van Frankfurt van 1848,⁶ maar er was meer. Een bijkomend feit was, dat de vestingslechtingen, die overal in Nederland in de jaren 1840 plaatsvonden, in Maastricht en Venlo pas aangevat werden na beëindiging van het Duitse Bondslidmaatschap in 1867, en dat Maastricht en Venlo dus een generatie langer dan de andere Nederlandse steden introvert en omweld bleven, achter poorten die 's nachts gesloten werden.

De schoorvoetende integratie van Limburg in het Nederlands bestel is maar al te gemakkelijk te vertalen in termen van Limburgs regionalisme. Het is dit Limburgs regionalisme dat ik hier iets nader wil analyseren, en wel onder twee invalshoeken. Ten eerste, dat in het proces van de 'eenwording van Nederland' Limburg geen *a priori* gegeven entiteit was, en dat Limburgs regionalisme dus ten dele gezien moet worden als een 'eenwording van Limburg'.⁷ Ten tweede, dat er structurele parallellen zijn aan te wijzen tussen de dynamiek van natievorming en van regiovorming, van nationalisme en regionalisme.

De eenwording van Limburg

Bij het herstel van de katholieke hiërarchie hier te lande, in 1853, werd rekening gehouden met de (toen nog volop vigerende) status aparte van het hertogdom Limburg. Bijgevolg viel het nieuw ingerichte bisdom Roermond samen met het hertogdom, later de provincie, Limburg. Dat is voor Nederland een unieke situatie – geen enkel ander bisdom valt met een provincie samen – met belangrijke gevolgen.⁸ In Limburg opgeleide priesters, veelal van Limburgse komaf, werden op Limburgse parochies benoemd; de kerkelijke bestuursstructuur en de zielzorg (een uitermate belangrijk onderdeel van het openbare leven, gegeven het feit dat vrijwel de voltallige bevolking katholiek was) zou bijgevolg een sterk eigen,

⁵ Algemeen: E.M.Th.W. Nuyens, *Staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot aan haar uiteenvallen in 1839* (Maastricht: Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 1956).

⁶ J.C. Boogman, *Nederland en de Duitse Bond, 1815-1851* (2 dln.; Groningen: Wolters, 1955). Joep Leerssen, *De bronnen van het vaderland: Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890* (Nijmegen: Vantilt, 2006).

⁷ Vgl. P.J.A. Nissen, 'De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn in de beide provincies Limburg na 1839', in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen. Verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres bij gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen* (Leeuwarden/Maastricht: Eisma, 1989) 181-212.

⁸ Vgl. P.J.A. Nissen, 'Constructie en deconstructie van het katholieke Limburg', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg XLV* (2000) 79-95.

Limburgs-provinciaal karakter gaan dragen, met Rolduc en de bisschoppelijke colleges als vormingscentra voor de provinciale burgerij en elite. Het regionalistische effect laat zich raden. In de afgelopen decennia is duidelijk geworden dat bij de cultivering van de volkscultuur, vaak een uiting van anti-modernistische nostalgie in de late negentiende en vroege twintigste eeuw, de kleine lokale elites op dorps- en gemeenteniveau een geprononceerde rol speelden. In Limburg waren dat in niet geringe mate priesters. Hun rol in het Limburgs folklorisme en regionaal besef (men denke aan figuren als Jos. Habets, F.X. Rutten, Jan Willem Brouwers, en de intrigerende gestalte van de Valkenburgse pastoor Ad Welters) was van groot belang.⁹ De confessionele confrontatie tussen de landsidentiteit en het katholieke volksdeel, onderdeel van het verzuilingsproces in de rest van Nederland, uitte zich in Limburg al snel als regionale confrontatie – zo bijvoorbeeld de kwestie van het ‘processieverbod’,¹⁰ die in Limburg de ‘Bronk’ (sacramentsprocessie) liet uitgroeien tot een saillante manifestatie van particularistische niet-Nederlandse en pan-Limburgse eigenheid. In laatste instantie was het uit-de-pas-lopen van Limburg (waar het processieverbod niet gold) een consequentie van de anderssoortige geopolitieke antecedenten van deze regio. Als voorzetting van het Departement van de Nedermaas had het grootste deel van het latere Limburg sinds 1794 integraal deel uitgemaakt van Frankrijk en viel het onder het Napoleontisch Concordaat van 1801, hetgeen op zijn beurt precedentwerking had bij het toestaan van publieke religie-uitingen; zulks in tegenstelling tot Nederland boven de rivieren. De identiteitsfunctie van een en ander bleek laatstelijk in 1953 met de oprichting van een provinciaal cultureel tijdschrift getiteld *De Bronk*.

Datgene wat in Limburg bepaalde cultuuruitingen en tradities onderscheidde van de Nederlands norm werd dus gecanoniseerd als zijnde beeldbepalend en ‘karakteristiek’ voor Limburg als regionaal geheel. Deze uitwisselbaarheid tussen *l’attribut et l’essentiel*, of (zoals het in het Engels luidt, tussen *the distinct and the distinctive*) staat bekend als het *effet de typique*: een retorische conventie die ervan uitgaat dat culturen en samenlevingen het meest zichzelf zijn in die opzichten waarin ze saillant van anderen verschillen, tengevolge waarvan het vaak de uit de toon vallende, typische elementen zijn die naar voren worden

⁹ Voor het belang van plattelandselites in regionaal bewustzijn: Joep Leerssen, ‘De cultivering van het typische: Tradities, culturen en de cultivering van tradities’, in: C. van der Borgt, A. Hermans & H. Jacobs (eds.), *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland* (Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut, 1996), 45-57. Voor Habets en Brouwers verwijs ik naar hun ‘Levensberichten’ in de jaarboeken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, online in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, www.dbnl.org. Voor Brouwers ook Peter Nissen, *De akkoorden van het gemoed: Het literaire leven in Roermond in de negentiende eeuw* (Roermond: Stichting Rura, 1986). Voor Rutten: Antoine Jacobs, ‘Frans Xavier Rutten, deken van Maastricht (1822-1893)’, *PSHAL* 141 (2005) 89-186.

¹⁰ Peter-Jan Margry, *Teedere quaesties: Religieuze rituelen in conflict. Confrontaties tussen katholieken en protestanten rond de processiecultuur in 19e-eeuws Nederland* (Hilversum: Verloren, 2000).

*Zo ging het toen, en zo gaat het nog steeds. De 'Wieker Broonk'-processie van 1931 trekt door de Rechtstraat.
Fotocollectie RHCL.*

geschoven als zijnde representatief en kenmerkend.¹¹ Zo kan de bronk (alsmede daarmee verbonden instanties als schutterrijwezen en blaasmuziek) voor Limburg worden wat de tulpen en de windmolens voor Nederland zijn, of de *Lederhosen* voor Duitsland.

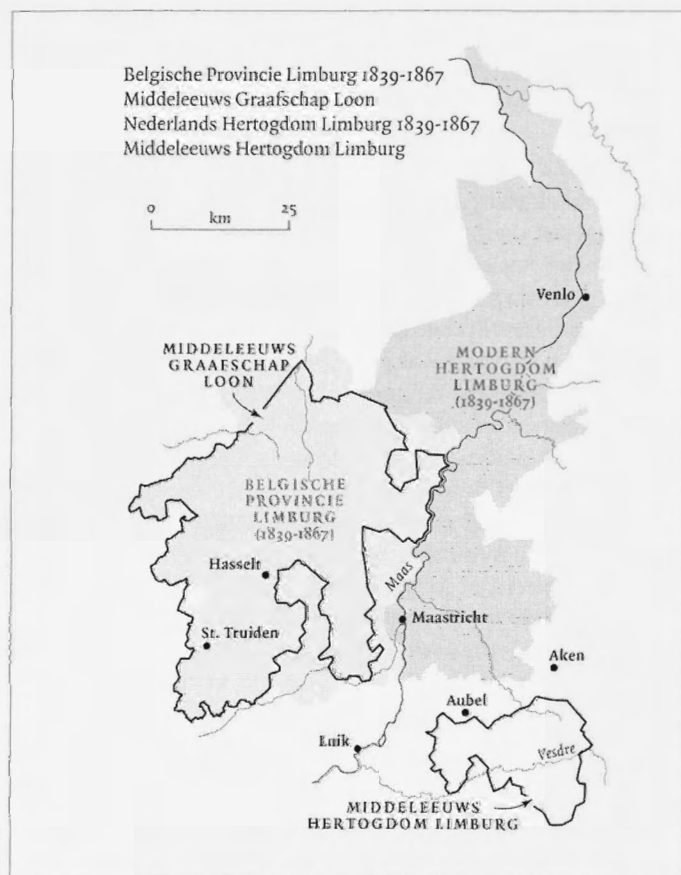
De verschillen met Nederland worden aldus verbindende elementen in een ontluikende pan-Limburgse beeldvorming en bewustwording. Dat proces mag beklemtoond worden, aangezien Limburg geen van oudsher vaststaande entiteit was en dus ook geen in het verleden gewortelde identiteit bezat (zulks in tegenstelling tot de andere gewesten van de Lage Landen, die van Friesland tot Vlaanderen teruggaan op landsheerlijkheden met een lange geschiedenis en institutionele continuïteit). De paradox is dat het gewest dat het meest saillant 'typisch' is van de Nederlanden eigenlijk de geringste aanspraak kan maken op historische samenhang of continuïteit.¹² De bestuurlijk-territoriale achtergronden zijn genoegzaam bekend en hoeven hier niet te worden herhaald: de landen tussen Maas en Rijn waren bestuurlijk in aanzienlijke mate verbrokkeld (zoals dat vaak bij omstreden grensregio's het geval is: oude feodale patronen worden onder druk van de aanpalende staatsvorming en grenskristallisaties eerder verder versnipperd dan gerationaliseerd).¹³ Pas de Franse verovering in 1793 maakt een einde aan de oude lappendeken van landsheerlijkheden, van het Gelders Overkwartier tot het Ardennen-hertogdom Limbourg. Later zou het door het Franse bewind gecreëerde Departement van de Nedermaas voor een groot deel gecontinueerd worden als Nederlandse provincie. Daarbij was de naamgeving 'Limburg' alleen te wijten aan een dynastiek-snobistische gril van Willem I, die in zijn diverse rijksdelen graag de namen van oude Bourgondische landsheerlijkheden gecontinueerd zag, en eigenzinning de naam 'Limburg' op de provincie plakte – in weerwil van het feit dat het grondgebied daarvan hoegenaamd niet overlapte met het oude Ardennen-hertogdom.

Niets kunstmatigers dus dan het bronsgroene samenraapsel-met-de-schertsnaam dat in 1815 werd gecreëerd. Dat Limburg niettemin een eenheid werd, en wel een eenheid met de meest fervent uitgedragen andersheid van alle Nederlandse gewesten, is het resultaat van een negentiende-eeuws proces waarvan de contouren hierboven zijn geschetst, maar waarvan de eigenlijke

¹¹ De uitwisselbaarheid tussen *l'attribut et l'essentiel* is volgens Daniel-Henri Pageaux eigen aan stereotypering; de uitwisselbaarheid tussen *the distinct* en *the distinctive* is volgens Stephen William Foster een kenmerk van het exotisme. Vgl. Stephen William Foster, 'The exotic as a symbolic system', *Dialectical anthropology* 7 (1982) 21-30; Daniel-Henri Pageaux, 'Image/imaginaire', in: H. Dyserinck en K.U. Syndram (eds.), *Europa und das nationale Selbstverständnis. Imagologische probleme in Literatur, Kunst und Kultur des 19. und 20. Jahrhunderts* (Bonn: Bouvier, 1988) 367-380, en J. Leerssen, 'L'effet de typique', in: A. Montandon (ed.), *Moeurs et images. Etudes d'imagologie européenne* (Clermont-Ferrand: Université Blaise Pascal, Centre de recherches sur les littératures modernes et contemporaines, 1997) 129-134.

¹² Vgl. ook Hans Knippenberg, 'The incorporation of Limburg in the Dutch state', in: H. Knippenberg en J. Markuse (eds.), *Nationalising and denationalising European border regions, 1800-2000. Views from geography and history* (Dordrecht: Kluwer, 1999) 39-60.

¹³ J.A.K. Haas, *De verdeling van de Landen van Overmaas, 1644-1662: Territoriale desintegratie van een betwist grensgebied* (Assen: Van Gorcum, 1978); J. Leerssen, 'Culture, politics and borderlands: A small-scale case history', *Revue des études sud-est européennes* 31 (1993) 11-20.

dynamiek nader onderzoek behoeft.¹⁴ Toekomstig onderzoek zal naast elkaar moeten plaats, in hun interactie en in hun afzonderlijkheid, de parallel sporende, simultane maar ook antagonistische processen van Nederlandse natievorming en Limburgse regiovorming. Een paar suggesties wil ik hier voorleggen.

Sociabiliteit, burgerschap en de amalgamerings van stadsculturen

Elders heb ik uiteengezet dat het negentiende-eeuwse nationalisme zich in verschillende contexten op verschillende wijzen doet gevoelen.¹⁵ In elk geval wordt uitgegaan van de wenselijkheid om staat en natie te laten samenvallen (in de

¹⁴ Een aanzet geeft Rico Op den Camp, 'Op weg naar een vaderland. Pers, publieke opinie en Nederlands-nationaal gevoel in Limburg rond 1870' (doctoraalscriptie, Rijksuniversiteit Utrecht, Nieuwere Geschiedenis, 1989).

¹⁵ J. Leerssen, *National thought in Europe: A cultural history* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006).

kernachtige definitie van Gellner is dat het wezenlijk *proprium* van het nationalisme als ideologie).¹⁶ Waar zulks niet het geval is, zal congruentie worden nagestreefd. Over meerdere staten verdeelde volkeren zullen aaneensluiting nastreven (zo bijvoorbeeld de gevallen van Duitsland en Italië), staten die uit meerdere volkeren bestaan zullen met separatistische bewegingen te maken krijgen (zo bijvoorbeeld het Habsburgse Rijk). Binnen cultureel heterogene 'oude staten' zal de staat een culturele homogenisering nastreven. Dat laatste zien we in Denemarken, maar vooral in Frankrijk en ook in Nederland, onder meer door de intensieve inzet van taal en geschiedenisonderwijs van staatswege; het is de culturele kant van de 'eenwording' die Knippenberg en De Pater vooral op sociaal en infrastructuureel niveau hebben beschreven.¹⁷

Een snijvlak tussen cultuur en infrastructuur ligt in de nationalisering van de publieke ruimte. Een levendige cultuur van monumentalisering en herdenkingen ontstaat her en der, met als oogmerk en effect het openbaar bevestigen van de nationale identiteit.¹⁸ Ik wil daaraan toevoegen dat die toenemende 'nationale' signaalwaarde niet alleen wordt bedongen op een ouder, alternatief loyaliteitsfocus (kerk of vorst), maar ook op regionale verscheidenheid. Uitgerekend het geval van de Duitse *Denkmalwut* illustreert dit. Monumenten worden in alle Duitse landen opgericht om een gezamenlijke pan-Duitse identiteit uit te drukken, los van particularismen. Er is weinig van de Pruisisch-Beierse vijandschap te merken in de grote anti-Napoleontische monumenten zoals het *Völkerschlacht-Denkmal* bij Leipzig of de *Befreiungshalle* bij Kehlheim; en het Beierse *Walhalla* bij Regensburg of het *Germanisches Nationalmuseum* in Neurenberg zijn al even groot-Duits van toonzetting als de *Germania* bij Bingen, in de Pruisische Rijnprovincie.¹⁹ De restauratie en voltooiing van de Dom van Keulen vindt weliswaar onder Pruisisch beheer plaats, maar wordt moreel en geldelijk gesteund door Duitsers uit alle Duitse landen, inclusief Beieren; en in

¹⁶ Vgl. Gellners klassieke definitie van het nationalisme: 'primarily a political principle, which holds that the political and the national unit should be congruent': *Nations and nationalisms* (Oxford: Blackwell, 1983) 1.

¹⁷ Het Deense geval wordt beschreven in Ole Feldbaek (ed.), *Dansk identitetshistorie* (4 vols; København: C.A. Reitzel, 1991-92); en Thorikild Borup Jensen (ed.), *Danskernes identitetshistorie. Antologi til belysning af danskernes selvforståelse* (København: C.A. Reitzel, 1993). De formule van de 'identiteitsgeschiedenis' gaat terug op Nora's klassieke werk *Les lieux de mémoire* (Quarto ed.; 3 vols; Paris: Gallimard, 1997 [1984-1992]). Als Nederlandse identiteitsgeschiedenis is de recente meerdelige bundel *Plaatsen van herinnering* (4 dln., Amsterdam: Prometheus, 2006-07) minder geslaagd.

¹⁸ Zo heeft Thomas Nipperdey vastgesteld dat in de loop van de eeuw publieke monumenten in toenemende mate hun oudere, kerkelijke of dynastieke, symboolwaarde verliezen, en steeds meer objecten van 'nationaal'-collectief belang worden. 'Nationalidee und Nationaldenkmal in Deutschland im 19. Jahrhundert', *Historische Zeitschrift*, 206 (1968) 529-585; vgl. ook zijn 'Auf der Suche nach der Identität: Romantischer Nationalismus', in: *Nachdenken über die deutsche Geschichte* (München: Beck, 1986) 110-125.

¹⁹ De wel zéér groot-Duitse toonzetting van het *Walhalla* (opgericht als Pantheon voor alle *grosse Männer deutscher Zunge*) blijkt uit het feit dat er op de ca. 100 negentiende-eeuwse herdenkingsbustes niet minder dan twaalf slaan op Nederlanders en Vlamingen (Rubens, Rembrandt, Tromp, De Ruyter, Willern de Zwijger, enz.). Horst Hanske en Jorg Traeger, *Walhalla. Ruhmestempel an der Donau* (Regensburg: Bernhard Bosse, 1992).

Het bestuur van het eerbiedwaardige Limburgs Geschied en Oudheidkundig Genootschap bij de viering van het 65-jarig bestaan, 1917. Fotocollectie RHCL.

de Nederrijn vindt een ware wildgroei aan Bismarck- en Keizer-Wilhelm-monumenten plaats.²⁰

Maar het is niet alleen een Duitse, of buitenlandse besogne. Ook Nederland heeft aan deze nationalisering van de publieke sfeer en de publieke ruimte deelgenomen;²¹ ook hier te lande is een aanzienlijk aantal standbeelden met identificatie- en herdenkingsfunctie opgericht in de loop van de negentiende eeuw: Cats in Brouwershaven (1829), Michiel de Ruyter in Vlissingen (1841), tweemaal Willem de Zwijger in Den Haag (1845/48), Laurens Jansz. Coster in Haarlem (1856), Tollens in Rotterdam (1860), Vondel en Rembrandt in Amsterdam (1867 en 1874), Piet Hein in Delfshaven (1871), Adolf van Nassau in Heiligerlee (1873), Jan van Nassau in Utrecht (1883), burgemeester Van der Werff in Leiden (1884), Hugo de Groot in Delft (1886), Jan Pietersz. Coen in Hoorn (1893).

Nu maken deze figuren alle onderdeel uit van de hoogtepunten der 'Vaderlandse Geschiedenis' en moet hun symbolowaarde dan ook in die 'vader-

²⁰ Eichendorff, katholiek Oostpruisisch landjonker in Berlijnse overheidsdienst, propageerde de afbouw van de Keulse Dom in de volgende termen: 'Endlich aber ist die Ausführung dieses Baues einer jener seltenen Momente, das die allgemeine Begeisterung in Anspruch nimmt, in welcher die einzelnen Glieder deutscher Nation sich wieder einmal als ein Volk von Brüdern erkennen, die einander zu gemeinsamem Werke freudig die Hand reichen' (geciteerd in Hans Pöribacher, 'Joseph von Eichendorff und der Kölner Dom', *Kölner Domblatt: Jahrbuch des Zentral-Dombau-Vereins* 63 (1998) 265-270). Voor de vele tientallen Bismarck- en Keizer-Wilhelmsmonumenten in de Nederrijn, zie Wolfgang Cilllessen, 'Altare für das Vaterland': *Der Niederrhein als national-patriotische Denkmallandschaft* (Wesel: Stadtarchiv, 2002).

²¹ Over dat proces in het algemeen: Leerssen, *De bronnen van het vaderland: Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890* (Nijmegen: Vantilt, 2006).

landse' zin worden gezien. Niettemin is er naast de algemeen-nationale symboolwaarde van de diverse standbeelden wel degelijk een lokale referentie in het spel. Cats staat niet in Deventer, De Ruyter niet in Utrecht, Coster niet in Groningen en Tollens niet in Arnhem; deze figuren worden veelal herdacht in hun 'eigen' stad. Vaak zijn het ook plaatselijke, niet landelijke, initiatieven die de aanloop vormen voor de oprichting. Ook al wordt de onthulling 'nationaal' gevierd, bijvoorbeeld door de aanwezigheid van een ministerieel of vorstelijk personage, de initiatieven tot oprichting gaan vaak uit van een lokale groep notabelen, die niet zelden terugvallen op stedelijke geschiedbeoefening en -cultivering. Voorbeelden zijn de oprichting van het monument voor Laurens Jansz. Coster in Haarlem en dat van Maerlant in Damme. Costers claim op de uitvinding van de boekdrukkunst was al vanaf het begin van de eeuw (dus nog tijdens de Bataafs/Franse tijd) uitgedragen door Haarlemmers als Jacobus Koning en Vincent Loosjes en was pas met de interventies van Abraham de Vries (die predikant was in Haarlem sinds 1799) een nationaal-Nederlandse erekwestie geworden, ook omdat er in Duitsland en Nederland eeuwfeestherdenkingen op touw werden gezet.²² Het Maerlant-monument had bij zijn oprichting in 1860 een ontegenzeggelijk Groot-Nederlandse functie en uitstraling (getuige de aanwezigheid van Nederlandse wetenschappelijke kopstukken als Mathias de Vries, Andries Jonckbloet en Eelco Verwijs), maar gaat terug op een initiatief uit 1839 van de Brugse *Société d'émulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre occidentale*, een genootschap dat analoog is aan het contemporaine Maastrichtse geschied- en oudheidkundig genootschap (waarover later meer) en dat zich ten doel had gesteld, het graf van Maerlant te lokaliseren. Pas als die zoektocht mislukt, besluit men tot de oprichting van een monument, waarbij de doelstelling telescopisch verschuift van het lokale naar het nationale.²³ Met andere woorden: in de behoefte tot herdenking speelt vaak een lokale identificatie een rol naast de (vaak later toegevoegde) nationale functie, en wordt het initiatief gedragen door stedelijke organisaties of genootschappen.

Hoe verhouden zich het lokaal niveau en het nationaal historisme? Hoe ondergaan stadsculturen het proces van natievorming? De Nederlandse identiteit is (ook in de historische herinnering) een conglomeraat van aan-elkaar-gegroeide stedelijke en regionale identiteiten. Dat is ook de lijn van de meeste 'Vaderlandse

²² Vgl. L. Hellinga-Querido en C. de Wolf, *Laurens Janszoon Coster was zijn naam* (Haarlem 1988), en het artikel over Abraham de Vries uit F. Jos. van den Branden en J.G. Frederiks, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*, opgenomen in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, www.dbnl.nl/auteurs/auteur.php?id=vrieo63.

²³ Zo bijvoorbeeld de oproep van 1839: 'Elle [het comité, JL] fait un appel à tout écrivain, à tout ami de sa langue maternelle, à tous ceux qui veulent contribuer au maintien de la nationalité, à tout Belge enfin. Dans la circonstance présente, l'on doit bien se représenter que ce monument n'est pas seulement un hommage à Van Maerlant comme grand poète, mais comme à celui qui a ouvert une route nouvelle à l'intelligence en Belgique, et qui peut, à juste titre, être proclamé le père de la littérature belge, l'écrivain qui répandit la sagesse et les lumières par ses écrits à une époque où une grande partie de l'Europe était encore plongée dans les ténèbres et dans l'ignorance. C'est donc un monument national et non local qu'il s'agit d'élever', *Annales de la Société d'émulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre occidentale* 1 (1839) 319. Vgl. tevens de inleiding in Frits van Oostroms *Maerlants wereld* (Amsterdam: Prometheus, 1996).

Op 1 april 1907 vond in de Maastrichtse Bonbonnière de oeropvoering plaats van 'Kaptein van Köpenick, Maastrichter Opera-Comique in 3 Aktes'. Op de foto zit auteur en hoofdrolspeler Fons Otterdissen voor zijn rechters. Fotocollectie RHCL.

geschiedenissen': de convergentie van verschillende gewesten tot één natiestaat. In de negentiende-eeuwse culturele natievorming zien we nog een na-ijl-effect van de oudere patronen van regionale en stadsculturen, die afzonderlijke organisatiepatronen kenden en -systemen vormden. Een belangrijk element in dat opzicht is de in de laatste jaren vaak aan de orde gestelde *sociabiliteit*.²⁴ De vorming van genootschappen vond op lokale grondslag plaats: amateur-geschiedbeoefening, theater, leesgezelschappen en literaire genootschappen waren tot diep in de negentiende eeuw een kwestie van burgerlijk-stedse sociabiliteit, met een navenant lokale gerichtheid in de geschiedbeoefening en oudheidkunde.²⁵ De Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen was eerst en vooral een Haarlems genootschap; de Maatschappij voor Nederlandsche Letterkunde, ondanks haar latere landelijke uitstraling, een Leidse vereniging.

Wie dus de culturele component van de Nederlandse natievorming en 'eenwording' bestudeert, zal in de diverse uitingen van interesse in het nationale verleden en in de vaderlandse geschiedenis plaats moeten inruimen voor een

²⁴ In dit verband is vooral het overzichtsartikel van Henk te Velde nuttig: 'Politieke cultuur, verenigingen en sociabiliteit', *De negentiende eeuw* 28 (2004) 193-205. Negentiende-eeuwse sociabiliteit is specifiek relevant aangezien het zich vaak uit in stadsculturen maar tegen de achtergrond van een steeds intensiever werkzame 'publieke sfeer' op landelijk niveau. Voorbeelden van sociabiliteit in Limburg in de vroege negentiende eeuw geven: P.J.H. Ubachs en I.M.H. Evers, *Ongewilde revolutie: Limburgs Maasland onder Frankrijk (1794-1814)* (Maastricht: LGOG, 1994) 169-174; W.J. Prick, 'Aemulatiegenootschappen in drie Maassteden', *Maasgouw* 79 (1960) 151-50, 175-185.

²⁵ Ook het recente Leuvense proefschrift van Greet Draye, 'Laboratoria van de natie: Nederlandstalige literaire genootschappen in Vlaanderen over politiek, literatuur en identiteit, 1830-1914' (Katholieke Universiteit Leuven, 2007) illustreert die ambivalentie van literaire genootschappen tussen lokaal-stedelijke sociabiliteit en nationaal engagement.

mogelijke lokalistische component, die een langere en hechtere traditie heeft dan de nationaal-Nederlandse.

Dat gegeven is evenzeer van toepassing op de Limburgse situatie. We kunnen in Limburg in de negentiende eeuw een groot aantal sociabiliteits-initiatieven ontwaren die vaak een Limburgsgerichte interesse aan de dag leggen en daarom ook wel geduid zijn als uitingen van Limburgs regionaal besef. Voorbeelden zijn de oprichting van zang- en toneelverenigingen, van de Roermondse *Société dramatique* in 1841 tot de Maastrichtse *Momus* in ongeveer datzelfde jaar – van waaruit dan ook theaterinitiatieven zouden ontluiken zoals de Roermondse operette *Schinderhannes* (van de hand van Emile Seipgens, 1864) en de Maastrichtse operettecultuur die leidt van Franquinet naar Olterdissen.²⁶ Historisch geïnteresseerde sociabiliteit zien we in de *Société d'histoire et archéologie dans le Limbourg* (het huidige Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap) in Maastricht (opgericht in 1852), en in het Provinciaal genootschap voor geschiedkundige wetenschappen, taal en kunst, opgericht in 1893 in Roermond, leidend respectievelijk tot tijdschriften als de *Publications, De Maasgouw* (1879 sq.) en *Limburg's Jaarboek* (1894 sqq.) – tijdschriften waarin tal van lokaal-historische en dialectologische, dus regionalistische interesses hun plaats zouden vinden.²⁷ Het is immers in deze kringen dat de Limburgse dialecten voor het eerst literair gebezigd worden en taalkundig geïnventariseerd – in carnavaleske operettes en gelegenheidsgedichten (waartussen Weustenraads *De persessie vaan Sjerrepenheuvel* als ongewoon meesterwerk genoemd moet worden), alsmede in verzamelingen van lijsten van woorden en gezegdes die in de loop van de negentiende eeuw allengs op gang komen; zij vormen de aanloop voor de oprichting van de vereniging Veldeke in 1926 en de uiteindelijke erkenning van het Limburgs als streektaal, een eeuw later.²⁸

²⁶ Het standaardoverzicht voor deze activiteiten is Harry Schillings, *Toneel en theater in Limburg in de 19e en 20e eeuw* (Assen: Van Gorcum, 1976).

²⁷ G. Venner, 'De stichting en de eerste jaren van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg', *PSHAL* 139 (2003) 143-201. Peter Nissen, *De akkoorden van het gemoed: Het literaire leven in Roermond in de negentiende eeuw* (Roermond: Stichting Rura, 1986). De echo's van een weg-ebbende Sittardse stadscultuur worden getraceerd in Guus Janssen (ed.), *Sittardse cultuurdragers 1299-1999* (Sittard: Prof. Dr. Timmersstichting, 1999). Een voorloper van het Maastricht opgerichte Geschied- en Oudheidkundig Genootschap is beschreven in Ingrid M.H. Evers, 'Op- en neergang van een geleerd genootschap te Maastricht: De Société des amis des sciences, lettres et arts, 1822 - ca 1855', *PSHAL* 127 (1991) 183-222. Venner noemt (p. 145) soortgelijke historische genootschappen in Luik, Geldern, Tongeren, Keulen en Hasselt, alle gesticht in de jaren 1850.

²⁸ Sociëtië Momus poneert al vóór 1850 de plicht om het Maastrichts te bezigen (onder uitsluiting van Nederlands, Frans of Duits) in artikel één van zijn statuten. Over het (eveneens carnavalesk-subversieve) gebruik van Maastrichts bij Weustenraad en andere negentiende-eeuwse auteurs: Lou Spronck, 'De Maastrichtse dialectliteratuur vóór 1840', in: *Miscellanea Trajectensia. Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht* (Maastricht: Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 1962) 435-496; alsmede Spronck's editie van Weustenraads *De Percessie vaan Sjerrepenheuvel* (Maastricht: Stichting Manutius, 1994). Meer algemeen voor Momus: Ingrid M.H. Evers, *De Momus* (Maastricht: Stichting Historische Reeks, 1982). Voor de opkomende dialectologie in Limburg: J. Goossens, 'Over Limburgse dialectologie', in: J. Goossens en H. van de Wijngaard (eds.), *Een eeuw Limburgse dialectologie*, (Hasselt/Maastricht: Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde / Vereniging Veldeke Limburg, 1996) v-xii.

In het Limburgs vertaalde Franse toneelstukken hadden veel succes in Maastricht. Hier de 'Kemediespeulers' van de Momus bij de uitvoering van een stuk van Molière, ca. 1910. Fotocollectie RHCL.

De gewaarwording dringt zich op dat in de loop van de negentiende en vroege twintigste eeuw zulke initiatieven meer en meer de zelfbenaming *Limburgs* gaan bezigen en aldus hun stadscultuur en -sociabiliteit in een gezamenlijk Limburgs kader plaatsen. De *ad hoc* geconstrueerde bestuurlijke eenheid van 1815/1839 werd aldus geconcretiseerd, in beeldvorming en als cultureel referentiekader: de stadsculturen van Venlo, Roermond, Sittard, Valkenburg en Maastricht zagen zichzelf als onderdeel, niet in eerste instantie van 'Nederland', maar vooral van een gezamenlijk 'Limburg'. In de loop van de negentiende eeuw zien we navenant hoe de diverse toneelgezelschappen in de respectieve Limburgse steden vaker op regionaal/provinciaal vlak uitwisselingen, ontmoetingen en transfers ondernemen: gastoptredens, regionale concoursen, samenwerking tussen de Roermondse *Société dramatique* en de Maastrichtse *Momus*, en de 'export' van Franquinets blijspel 't *Kindermäögske* naar een Roermondse productie onder de titel 't *Mestreechs kindermäögske*.²⁹ In onderscheid tot andere steden in den lande kon het regionale aggregatieniveau tamelijk succesvol concurreren met het landelijke als het ging om de culturele schaalvergroting en de zich verbredende socioculturele horizon. Zowel op het grotere landelijke niveau als op het subsidiaire Limburgse niveau vond een eenwordingsproces plaats

²⁹ Schillings, *Toneel en theater in Limburg*, 18-19, 42, 48. Voor Franquinet, zie E. Franquinet, *Figuren uit de geschiedenis der Maastrichtse dialect-litteratuur* (Scheveningen: Eigen Volk, 1931).

in het culturele bewustzijn: stadsculturen zagen zichzelf in toenemende mate en in toenemende intensiteit van integratie als deel uitmakend van een groter geheel; maar in Limburg was het subsidiair-regionale niveau, vermoedelijk om de hierboven aangeduide redenen, een ongewoon krachtig alternatief tegenover het landelijke.

Voor het goede begrip moet er ook op gewezen worden dat het eenwordingsproces-naar-binnen-toe gelijk opliep met een extern kristallisatieproces ten opzichte van buur-regio's die in toenemende mate 'buitenland' begonnen te worden. De Roermondse en Maastrichtse toneelverenigingen en sociëteiten grijpen gedurende de negentiende eeuw even graag naar Duitse als naar Franse auteurs (Kotzebue, Scribe) als naar Nederlandse of Limburgse teksten. De netwerk-achtige contacten tussen de diverse stadsculturen reiken ook moeiteloos naar Duitse of Belgische gebieden: carnaval komt overwaaien vanuit Aken en het Rijnland, ook de cultuur van de mannen-zangverenigingen is een Rijnlandse invloed, en men gasteert graag in België. De toenemende Franse-Duitse spanningen, van de Rijn crisis van 1840 tot de oorlog van 1870-71, lijken die openheid te doorkruisen. De dichtheid van intra-Limburgse contacten gaat gepaard met een afname van contacten 'over de grens' – een grens die aldus steeds betekenisvoller wordt in het culturele leven en de afbakening daarvan. De taai voortlevende Luikse gerichtheid van Maastricht en de Akense gerichtheid van Kerkrade en Vaals (ook in talig opzicht³⁰) zijn de hekkensluiters in dat proces.

De cultivering van cultuur, landelijk en regionaal: een model

In de voorafgaande bladzijden heb ik zonder veel systematiek een aantal markeringspunten van lokaal- of nationaal-culturele identificatie de revue laten passeren: monumenten, verenigingen, alsmede letterkundige, historische of dialectologisch-talige interesses. Wat voor een rol deze spelen, en in wat voor samenhang, in de Europese natievorming heb ik elders systematischer uiteengezet.³¹ Ik recapituleer in kort bestek, als context en achtergrond voor mijn behandeling van het geval-Limburg.

Onze analyse van cultureel nationalisme wordt door twee factoren vertroebeld: de misvatting als zou het gaat om de culturele weerslag van politiek nationalisme, en een vage en ongespecificeerde opvatting van het begrip 'cultuur'. De eerstgenoemde misvatting mag sinds het werk van geleerden als Anne-Marie Thiesse en Miroslav Hroch als weerlegd worden beschouwd,³² maar laat nog steeds zijn sporen na in het nationalisme-onderzoek. Zo worden cultuur-

³⁰ Franstaligheid en dialectgebruik in Maastricht zijn beschreven in Marina Kessels-van der Heijden, *Maastricht, Mestreech: De taalverhoudingen tussen Nederlands, Frans en Maastrichts in de negentiende eeuw* (Hilversum: Verloren, 2002).

³¹ Joep Leerssen, 'Nationalism and the cultivation of culture', *Nations and nationalism* 12 (2006) 559-578.

³² Miroslav Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen* (Praha: Universita Karlova, 1968); Anne-Marie Thiesse, *La création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle* (Paris: Seuil, 1999).

nationalistische verschijnselen altijd landsgewijs in de 'eigen' nationale context onderzocht, zonder veel oog voor de epidemische mobiliteit die het kenmerk vormt van cultuur. Bovendien wordt cultuurnationalisme vaak gezien als aanloop voor politiek nationalisme, en dus vanuit het finalistische referentiekader van de staatsvorming die de uiteindelijke uitkomst vormt. Dat laatste betekent dat maar al te vaak dat de onsuccesvol gebleken cultuurnationalistische momenten (de *failed nationalisms*) in de Europese geschiedenis uit ons blikveld verdwijnen.

Wie cultuurnationalisme als specifiek historisch onderwerp onder de loep neemt (en niet slechts als nevenproduct van politiek nationalisme) weet zich geruggesteund door het feit dat de culturele preoccupaties van nationalistische bewegingen in de tijd vaak *voorafgaan aan*, en niet *volgen op*, sociaal activisme. Op basis van vergelijkende casusstudies uit meerdere Europese landen heeft Miroslav Hroch een fasen-model van nationale bewegingen ontwikkeld, dat van toepassing lijkt te zijn in situaties van Ierland en Vlaanderen tot Slovenië en Finland. De eerste vormen van nationale bewustwording zijn cultureel van aard en spelen zich af in studeerkamers en bibliotheken. Ze worden gedragen door amateur-geleerden en schrijvers uit de burgerij, wier taalkundige, volkskundige en historische interesses erop gericht zijn, culturele eigenaardigheden van een volksgroep te inventariseren en te valoriseren. Het is op basis van hun culturele werkzaamheden dat een volgende generatie (Hrochs 'fase B') voor de aldus geïdentificeerde en geprofileerde groep bepaalde specifieke burgerrechten en emancipatiemaatregelen opeist, en dat kan uiteindelijk uitmonden in een separatistische mobilisatie en strijd (fase C). Een dergelijke activistische of zelfs separatistische uitloop was niet noodzakelijk het oogmerk van de vroege cultuur-bestudeerders. Hun werk was geen voldoende, maar wel een noodzakelijke voorwaarde voor latere ontwikkelingen. Cultuur loopt vooruit op de politiek, en er ligt een belangrijke opgave voor de cultuurhistoricus om 'fase-A nationalisme' in diverse Europese landen en regio's in onderling vergelijkend verband te plaatsen.

Dat leidt ons tot het andere, zoëven gesignaleerde probleem: de vaagheid van wat we eigenlijk onder 'cultuur' verstaan als we het over cultureel nationalisme hebben. In eerder onderzoek heb ik geprobeerd dat probleem middels een heuristische matrix aan te vatten. Ik heb daarbij het cultuurnationalisme, uitgaande van wat Miroslav Hroch heeft gekenschetst als *fase-A-nationalisme*, gedefinieerd als een 'cultivering van cultuur', waarmee bedoeld wordt dat cultuur (zij het als productie of als product) in een nationalistische visie niet langer een impliciet-vanzelfsprekend, onberedeneerd gegeven vormt, maar tot onderwerp wordt van reflectie, loyaliteit en identificatie, en zelfs voor politieke idealen wordt geïnstrumentaliseerd (in één woord: gecultiveerd). Al naar gelang de culturele artefacten en praktijken en de aard van hun cultivering kunnen we de 'cultivering van cultuur' rangschikken in een matrix. [1] 'Cultuur' wordt daarbij onderscheiden in vier deelgebieden (taal, discours/teksten, artefacten en materiële cultuur, praktijken en immateriële cultuur). [2] De cultivering daarvan kan

een drietal gradaties van politieke intensiteit en instrumentalisering vertonen (antiquarische inventarisatie, creatieve productie, politieke propaganda). [3] De context waarin een en ander geschikt kan gekenmerkt worden door *top-down* institutionalisatie, vanuit de bevolking, respectievelijk door *bottom-up* socialisatie, levert dat de hiërboven weergegeven matrix op.

Het dient benadrukt: elk schema is per definitie schematisch, en vereenvoudigt de complexiteit van de werkelijkheid. De hier weergegeven matrix pretendeert de ware vorm van de continenten en oceanen af te beelden. Het is slechts een sorteer-hulpmiddel teneinde de veelvuldige en vervarende verschijningsvormen van cultuurnationalisme heuristisch te kunnen ordenen, er parameters (hoe kunstmatig ook) aan toe te kennen en ze daardoor in hun onderlinge relatie te kunnen situeren. Dat stelt ons tenminste in staat een gespecificeerd cultuurbegrip te operationaliseren.

Belangrijk daarbij is niet slechts de overweging dat aldus de relatie tussen, bijvoorbeeld, historische schilderkunst, historische roman, geschiedschrijving en historische bronnen uitgaven 'geplaatst' kan worden (dus de diverse besognes in hun intermedialiteit); maar dat daarnaast ook een betere internationale situatie van cultuur, in al haar grensoverschrijdende mobiliteit, mogelijk wordt (dus een internationaal-vergelijkende benadering van, bijvoorbeeld, zangverenigingen, de monumentenzorg of de musealisering van oudheidkundig erfgoed). Het is op dat laatste punt nu dat een internationale vergelijking van de diverse besognes van de 'cultivering van cultuur' tot interessante perspectieven kunnen leiden, weidser en intrigerender dan mogelijk was in de nationaal-sta- telijke verkokering van het gebruikelijke nationalisme-onderzoek.

INSTITUTIONELE INFRASTRUCTUUR	SOCIALE AMBANCE			
	gemeenschappen, congressen, lokale academies, publicaties, tijdschriften, lees- en boekencijfers			
4: ERFAKTIEKEN	[4a] edities van orale literatuur sprekevoeren, volksliedloof, gebaren, tradities, folklorische oerbronnen, volksmuziek	[4a] fustieke/regionale literatuur herbeleving traditionele sporten, gebruiken, kleidracht componeren van muziek in nationale stijl	[4b] folkloristische evenementen/festivals	[4c]
3: ARTFACTEN	matriceel erfgoed. plakaten met nationaal-symbolische functie	[3a] collectieve vorming csoartaties	monumentenzorg oprijping nieuwe monumenten nationale naamgeving historische architectuur, design	[3c]
2: TEKST	[2a] edities van oudere [a] historische teksten [b] historische bronnen [c] rechinonnen	[2a] [a] vertalingen: Bijbel, klassieken [b] nationaal / historisch toneel, romans, dichtkunst [c] nationale geschiedschrijving [d] heramungeschiedenis, literair-culturele kritiek	historische en geschiedsonderwijs historische literatuur historische manifesten historische keuzes / prijzen	[2c]
1: TAAL	woordenboeken grammatica's	[1a] debatten over spelling. taalfortificatie taalfortificatie	taalfortificatie taalfortificatie taalfortificatie	[1c]
A: INVESTITIJSATIE	B: INSPRATIE			
C: MORALISATIE				
universiteiten/leerstoelen, bibliotheken, archieven, musea, nasaccademies, regeringsinstellingen				

Een geval mag dat als voorbeeld verduidelijken. In diverse regio's tussen Avignon en Santiago hebben in de negentiende eeuw *revivals* plaatsgevonden van hoofse dichtster-competities. De laat-middeleeuwse competitieve beoefening van de dichtkunst (die we ook kennen uit de Vlaamse landjuwelen en uit de beroemde *Sängerkrieg auf der Wartburg*) droeg vaak de naam van 'bloemenspel' (*jeux floraux* of *jocs florals*) en leidde tot de uitverkiezing van een gelauwerde meester in de schone dichtkunst of *gai savoir*. In de stadscultuur (!) van Toulouse was deze traditie, in sterk verwaterde vorm, het langst gehandhaafd; hier werd haar in de jaren 1830 nieuw leven ingeblazen, onder invloed van de Romantiek en van de ontluikende romantisch-filologische belangstelling voor de Provençaalse troubadours. De mode van de *jocs florals* sloeg in 1852 van Toulouse over naar Barcelona (waar men zich eveneens de bloeiperiode van de – in dit geval Catalaanse – hoofse minnellyriek herinnerde), en tenslotte vond in de jaren 1880 ook in Baskenland en in Galicië een *revival* plaats van de *Itz-jostaldiak* resp. *xogos froraes*. Deze zich verspreidende mode van hoofse *revival*-mediëvisme is een goed voorbeeld van het epidemisch verspreidingsvermogen van cultuur (en de cultivering van cultuur), over taal- en staatsgrenzen heen. Opmerkelijker echter is de gewaarwording dat in de respectieve contexten (Occitaans, Catalaans, Baskisch en Galicisch) deze *jeux floraux* een verschillende functie en invloed hebben gehad. De Occitaanse versie is altijd mild-regionalistisch gebleven; in het Baskische en Catalaanse geval vormt de *revival* van deze landjuwelen een cultuurnationalistische opmaat (Hrochs 'fase A') tot separatistisch en autonomistisch nationalisme; en het Galicische geval houdt het midden tussen deze beide.³³

Dat laatste betekent dat de dynamiek van regionalisme met dezelfde indicatoren geanalyseerd kan worden als die van het cultuurnationalisme: beide beginnen met een cultivering van cultuur, maar in onderscheiden gradaties van politieke intensiteit en instrumentalisering. Regionalisme en fase-A-nationalisme kunnen naast elkaar bestaan en haast onmerkbaar in elkaar overgaan.³⁴ En dat laatste werpt wederom een interessant licht op het geval van het Limburgs particularisme en regionalisme, en op de diverse regionalistische initiatieven en verenigingen die we in de loop van de negentiende eeuw als paddestoelen uit de grond zien schieten. Dialectinventarisatie en -cultivering; het samenstellen van woordenboeken en het bezigen van de streektaal als een alternatief literair

33 Emile Ripert, *La renaissance provençale (1800-1860)* (Paris / Aix-en-Provence: Champion / Dragon, 1917); Josep Miracle, *La restauració dels Jocs Florals* (Barcelona: Aymà, 1960); Jon Juaristi, *Literatura vasca* (Madrid: Taurus, 1987); Ramón Máiz Suarez, *O rexionalismo gallego: Organización e ideoloxía (1886-1907)* (A Coruña: Castro, 1984).

34 Een voorbeeld: de Spaans-Baskische letterkundige Trueba is een regionalist, zijn tijdgenoot Sabino de Arana een separatistisch nationalist. Vgl. Jon Juaristi, *El linaje de Aitor* (Madrid: Taurus, 2000); Barbara de Leeuw, 'Baskische beeldvorming: Van regionalisme tot nationalisme' (MA-scriptie Europese Studies, Universiteit van Amsterdam, 2007). Over nationalisme en regionalisme in Spanje voorts: Xosé-Manoel Núñez, 'Regionalist Variants of Spanish Nationalism (1840-1936)', *European History Quarterly* 31 (2001) 483-518, an Carlos Forcadell Álvarez & Maria Cruz Mateo Romeo (eds.), *Provincia y nación. Los territorios del liberalismo* (Zaragoza: IFC, 2006).

expressiemiddel; het onderzoeken van de 'eigen' geschiedenis en oudheid, en het thematiseren daarvan in historische novellen en romans; het onderzoek naar de 'eigen' folklore en het gebruik dáárvan ten behoeve van *couleur locale* in regionale literatuur; het herbeleven van folklore in festivals, verenigingsleven en manifestaties; dat zijn patronen die in diverse Europese landstreken, van Galicië tot Wales en van Estland tot Slovenië, als indicatoren van fase-A-nationalisme geduid worden. Hoe past het geval-Limburg hierin?

Qua *functie* is er een fundamenteel verschil tussen de romans van Hendrik Conscience en Pieter Ecrivisse: Conscience's werk (*De Leeuw van Vlaanderen*, *De loteling*, *De Kerels van Vlaanderen*) is een literaire dimensie van de beginjaren van de Vlaamse Beweging, terwijl Ecrivisse's *De Bokkenrijders in het Land van Valkenburg*, *Het Meilief van Geleen* of *De verwoesting van Maastricht* nooit tot iets meer hebben geleid dan een Limburgs-regionale traditie van *couleur locale*. Conscience mondt uit in de Vlaams-nationale herdenkingen van de Guldensporenslag; Ecrivisse in de streekromans van Marie Koenen en het Oud-Limburgs-Schuttersfeest. Echter, bij dat functionele verschil wordt het gegeven des te intrigerender dat de verhalen van Conscience en Ecrivisse typologisch gelijksoortig zijn. De cultivering van cultuur leidt in Limburg niet tot enige nationale beweging; maar het cultureel engagement in Seippgens' *Schinderhannes* en Ecrivisse's *De Bokkenrijders*, in lokale geschiedbeoefening en dialectonderzoek en -cultivering, dient in een tweevoudige context te worden gezien: enerzijds de soortgelijke cultiveringen van cultuur elders in Europa, anderzijds de incidentele maatschappelijke en politieke anti-Nederlandse oprispingen die wel degelijk aanwijsbaar zijn in de Limburgse geschiedenis, van Weustenraads journalistiek via Scherpenzeel Heusch tot de Limburgse Liga van Jules Schaepekens van Riemst.³⁵

In ieder geval draagt Limburgs regionalisme een tweeslachtig karakter. Ten dele bestaat het uit vertraagde na-echo's van stads- en regioculturen die slechts schoorvoetend deelnemen aan het Nederlandse integratieproces, late vormen van talmend lokalisme; ten dele echter is het ook te duiden als factoren in een ontluikend regionalistisch bewustzijn dat in de late negentiende eeuw in Europa om zich heen grijpt als een nevenverschijnsel van staatscentralisatie en nationale bewustwording.³⁶ Het uit zich in herkenbare cultiveringen van taal, literatuur, historische interesse, materieel en immaterieel erfgoed – kortom, als indicatoren van een 'cultivering van cultuur' die potentieel ook, in Hrochs

³⁵ Een vergelijking tussen de historische romans van Conscience en Ecrivisse en hun nationale lading wordt gemaakt in het recente Leuvense proefschrift van Nele Bemong, 'Vormen en functies van de Belgische historische roman (1827-1850): Een poëtische en chronotopisch-narratologische genrestudie' (Katholieke Universiteit Leuven, 2007). Het is opmerkelijk dat de auteur het in Limburg gesitueerde oeuvre van de in Limburg geboren, maar naar Vlaanderen uitgeweken Ecrivisse geheel en al in een Belgische context plaatst. Naast de Vlaams-nationale functie lijkt een Limburgs-regionale functie van dit werk echter even belangwekkend. Dat die functies elkaar niet uitsluiten, bevestigt de simultane aanwezigheid van meerdere mogelijke identificatieniveaus.

³⁶ Eric Storm, 'De eerste bloeiperiode van het regionalisme (1890-1945). Een internationale historiografische verkenning', *Cultuur: Tijdschrift voor etnologie* 1 (2005) 35-47.

Bier, blaasmuziek en schutterij; geliefde symbolen van de 'Limburgse eigenheid'. Fotocollectie SHCL.

terminologie, als fase-A-nationalisme omschreven kan worden. Het twintigste-eeuwse regionalisme, zoals we dat in Limburg zien na de Eerste Wereldoorlog, ontwikkelt echter geen activistische of separatistische ambities. Integendeel: de opmerkelijke episode van de – in grote mate van hogerhand georkestreerde – afhankelijkheidsbetuigingen aan Nederland en Oranjestad als reactie op de Belgische annexatie-aanspraken van 1919 spreekt boekdelen. Provinciale grootheden als Edm. Jaspar, Felix Rutten en Ad Welters namen er vurig aan deel;³⁷ het laatste couplet van Gerard Krekelbergs 'Limburg mijn vaderland' (1909), luidt dan ook veelbetekenend: 'Waar aan 't oud Oranjestad / 't Volk blijft hou

³⁷ Zie bijvoorbeeld Felix Rutten, *Terugblik 1880-1930* (ed. Peter Schulpen & Lou Spronck; Sittard: Prof. Dr. Timmersstichting & Stadsarchief, 2003).

en trouw, // Met ons roemrijk Nederland / Eén in vreugd en rouw; // Trouw aan
plicht en trouw aan God / Heerscht van Zuid tot Noord: // Daar is mijn Vaderland,
/ Limburgs dierbaar oord! // Daar is mijn Vaderland, / Limburgs dierbaar oord!

Twintigste-eeuws, provinciaal Limburgs regionalisme cultiveert vooral een zelfbeeld van idyllische landelijkheid, zoekt zijn zelfrepresentaties voornamelijk in het ideaaltipe van de simpele plattelander (zulks in tegenstelling tot de patrisch-burgerlijke stadsculturen van de voorafgaande periode), en ziet zichzelf dus a priori als *Hinterland*.³⁸ Wat wordt gecultiveerd is *couleur locale*: de eigenaardigheid als een subsidiaire variatie *binnen* het bestaande nationaal-statelijke bestel. Zulks twintigste-eeuws, vaak nostalgisch projecteren van regionale eigenaardigheden is van geheel andere aard dan de situatie van de zich-aaneensluitenden burgerlijke stadsculturen van de voorafgaande eeuw, en is misschien eerder provincialistisch dan regionalistisch te noemen.

'Arrested nationalism'?

Is ook Limburgs regionalisme te duiden als een vorm van fase-A-nationalisme dat na die aanloop is blijven steken in sjemielig provincialisme, in plaats van zich 'verder te ontwikkelen' tot daadwerkelijk separatisme? Die conclusie zou simplistisch en gechargeerd zijn. Ondanks Hroch's gebruik van de letters A, B en C is er geen dwingende logica die stelt dat de cultivering van cultuur (Hroch's 'fase A') zijn natuurlijke voortzetting vindt in een 'daaropvolgende' agitatorische of separatistische 'fase'. Integendeel: het is veelzeggend dat in veel gevallen cultuurnationalisten zich juist heftig verzetten tegen de politisering van hun interesses door een jongere, radicalere generatie. In dit geval is het spreekwoord 'wie A zegt, moet ook B zeggen' misleidend en abuis. Hroch's fasenmodel stipuleert niet dat de ene fase de volgende veroorzaakt of uitlokt, maar louter en alleen dat bepaalde uitingen van nationale loyaliteit of activiteit de voorwaarden scheppen waarin andere vormen eventueel kunnen gedijen, en er dus een vaststaande relatie van anterioriteit en posterioriteit is. De conclusie die we kunnen trekken is dat regionalisme in Europa een latente kiem in zich draagt die zich, gegeven de daartoe geëigende omstandigheden, tot nationalisme kan ontwikkelen (in meer of minder brede kringen). Dat *hoeft* niet. In Frankrijk is het wél gebeurd in Bretagne en (tot op zekere hoogte) in Frans-Baskenland, maar niet in de Provence en al helemaal niet in de Bourgogne, ook al waren daar overal regionalistische stromingen te bespeuren.³⁹

³⁸ Een vergelijking met de Duitse *Heimat*-beweging ligt voor de hand. Vgl. daarvoor Celia Applegate, *A Nation of Provincials. The German Idea of Heimat* (Berkeley, CA: University of California Press, 1990), Karl Ditt, 'Die deutsche Heimatbewegung 1871-1945' in: Will Cremer en Ansgar Klein (eds.), *Heimat Analysen, Themen, Perspektiven* (Bonn Bundeszentrale f. politische Bildung, 1990) 135-155; Thomas Kühne, 'Die Region als Konstrukt', in: James Retallack (ed.), *Sachsen in Deutschland* (Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 2000) 253-264.

³⁹ Anne-Marie Thiesse, *Ecrire la France. Le mouvement littéraire régionaliste de langue française entre la Belle Époque et la Libération* (Paris: Presses universitaires de France, 1991). Tevens: Julian Wright, *The Regionalist Movement in France 1890-1914* (Oxford 2003).

De geschiedenis van de Europese natievorming is tot op grote hoogte een geschiedenis van concurrerende nationale identificatiemogelijkheden. Voelt iemand zich Oostenrijker, Hongaar of Slowaak? Vlaming, Belg, Groot-Nederlander of Groot-Germaan? Breton, Fransman of Kelt? Die identiteiten zijn vaak met elkaar in concurrentie en worden dan op elkaar bevochten. Daarbij kan een regionalistische zelf-identificatie twee functies hebben: hetzij als subsidiaire onderafdeling van een nationale identiteit, hetzij als een afzonderlijke, tegen de staat gerichte identificatie, embryonaal-nationaal. De periferieën van de Europese staten, zoals ze in de loop van de negentiende eeuw uitkristalliseren, zijn vol met voorbeelden. Veel Schotten plaatsen hun *couleur locale* en eigenaardigheid binnen een Brits kader, bij anderen is een aanzet tot anti-Engels separatisme waarneembaar. Hetzelfde in de verhouding tussen Beieren en Duitsland, of tussen Catalonië en Spanje; of (in het geval van Nederland) bij Friezen en Limburgers.

Wat het geval van Limburg bijzonder maakt is dat geen van de aggregatieniveaus gewoonterecht bezit – zowel de Nederlandse staat als de Limburgse provincie zijn nieuwbakken nevenproducten van de post-Napoleontische geopolitiek. De culturele moderniserings- en schaalvergrotingsprocessen die de oude stads- en plattelandsculturen doen opgaan in een groter geheel plaatsen de Limburgse cultuur-cultiveerders in een interessant dilemma (treuzelaar bij de Nederlandse natievorming of wegbereider van een Limburgse *Sonderweg?*), dat het verdient om nader bestudeerd te worden en dat voor veel Europese patronen exemplarische waarde heeft. Limburg verschijnt, in al zijn gekunsteldheid, als een geschikt alternatief binnen, maar niet noodzakelijkerwijs tegenover, de Nederlandse natie als geheel. In een ambigu, wankel en fascinerend krachtenspel tussen centrum en periferie (of beter: tussen diverse concurrerende centra en een vooralsnog onbestemde periferie) wordt Limburg in de negentiende en vroege twintigste eeuw zowel Nederlands als on-Nederlands, 'een beetje buitenland'.